

⁴ Граб'янка Г.В. Действия презьльной и от начала поляков кровшей брани Богдана Хмельницького... року 1710. – К., 1854 – 373с.; Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVIII веке: Сост. Самоил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720 (Изд. Временной комиссией для разбора древних актов). – К., 1848.; Лясота Е. Щоденник // Жовтень. – 1984. – №10. – С.97-110; Боплан Г.-Л. Опис України. Пер. з фр. – К.: Наук. думка, 1990. – 256с.; Шевальє П. Історія війни козаків проти Польщі. – К., 1960. – 86 с.

⁵ Грушевський М.С. Ілюстрована історія України/ Репринт. відтворення вид. 1913р. – К.:ІСЕ-Україна,1990. – С.188.

⁶ Наливайко Д. Козацька Християнська республіка. – К., 1992. – С.146.

⁷ Грушевський М. Історія української козаччини // Вітчизна. – 1989. – №9. – С.198.

⁸ Ковальський М. Проблеми джерелознавства історії українського козацтва // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Вип. І. – К., 1993 – С.13.

⁹ Гуржій О., Корнієнко В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. – С.16.

¹⁰ Оглоблін О. Українсько-московська угода 1654р. // Літературна Україна. – 1992. – 2 липня.

¹¹ Сідак В.С., Степанков В.С. З історії української розвідки та контррозвідки. – С.23.

¹² Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – С.386.

¹³ Тис-Крохмалюк Ю. Воєнний шлях Сагайдачного на Москву 1618 року. – С.12.

¹⁴ Мішин В. Похід Сагайдачного на Москву // Народна армія. – 1998. – № 69. – С.4.

¹⁵ Там само. – С.5.

¹⁶ Володарі Гетьманської булави ...С.102.

¹⁷ Ліщук Д. Гетьман Петро Сагайдачний. Воїн. Полководець. Політичний діяч. – Чернівці, 2007 – С.13.

¹⁸ Гуржій О., Корнієнко В. Воєнне мистецтво гетьмана Петра Сагайдачного. – С.21.

¹⁹ Крип'якевич І... Історія Українського війська. – С.243.

²⁰ Генералиссимус Суворов: Сборник документов и материалов. – М., 1947 – С.337-338.

²¹ Величко С. Летопись событий в Юго-Западной России в XVIII веке... – С.112.

²² Гуржій О., Корнієнко В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний – С.69.

УДК 94 (498.7) „1812/1868”

Тамара Богачик
(Чернівці)

ПРОМИСЛОВИЙ РОЗВИТОК ПІВНІЧНОЇ БЕССАРАБІЇ У ДОРЕФОРМЕНИЙ ПЕРІОД (1812-1868 РР.)

У статті на основі архівних джерел та опублікованих праць зроблено спробу проаналізувати промисловий розвиток Північної Бессарабії у дореформений період (1812-1868 рр.).

Ключові слова: Північна Бессарабія, мануфактурне виробництво, північнобессарабські повіти, промислові підприємства, продукція, реформа.

Приєднання у 1812 р. північнобессарабських земель до Російської імперії, що в певній мірі вплинуло на їх економічне становище, стало предметом дослідження в історичній літературі. Окремі аспекти економічного розвитку Північної Бессарабії дореформеного періоду висвітлювали радянські науковці (Гросул Я.С., Будак І.Г., Жуков В.І.¹), буковинські дослідники². Проте вони представлялися в контексті історії всієї Бессарабії, і, безумовно, масштабність цих наукових розвідок не дозволила проаналізувати у достатній мірі розвиток мануфактурно-промислового виробництва після входження до складу Російської імперії і до проведення тут реформи 1868 р. Тому ця проблематика ще потребує окремого дослідження з огляду на його наукову актуальність.

Джерельною базою пропонованої праці стали окремі фонди Національного архіву Республіки Молдова³, Державних архівів Одеської⁴ та Чернівецької областей⁵, статистично-економічні огляди сучасників Єгунова А.Н., Защука А., Халіппи І., Янсона Ю.⁶

У дореформений Північній Бессарабії переважали дрібні примітивні майстерні: миловарні та вогскові підприємства. Досить часто значна їх частина не досягала навіть мануфактурної стадії. Відсутність природних запасів палива і мінеральної сировини, нестача кваліфікованої робочої сили та недосконале обладнання ставали причинами повільного розвитку ремісничко-мануфактурного виробництва. У перші роки після приєднання краю до Російської імперії порівняно значним промисловим центром Північної Бессарабії залишався Хотин, де розміщувалися дві пивоварні та три черепичних заводи. Це були невеликі мануфактурні підприємства, з річним доходом 1,5 тис. крб. На кожному з них працювало до чотирьох осіб. Такі ж міні-підприємства функціонували і у Хотинському цинуті: цегляно-черепичний завод у с.Романківцях та пивоварні в Пригородку, Ширівцях і Ржавинцях⁷.

У 1819 р. в Хотині вже діяли підприємства з виробництва мила і свічок. Одне з них – мануфа-

Summary

Dmytro Lischuk
(Chernivtsi)

Separate aspects of war operations of hetman Petro Sagaydachnyy in the military campaign in 1618 : the role of cossack reconnaissance and counterespionage.

In the article the role of reconnaissance and counterespionage of cossack forces, headed by hetman Petro Sagaydachnyy, in Moscow campaign in 1618 is exposed.

ктурна фабрика С.Фейбишевича за рік випускала до 400 пудів мила на загальну суму 1 400 крб. сріблом. Підприємство з випуску свічок, що належало міщанину Абруму Гершковичу, виготовляло 750 пудів доброякісного товару на суму 3 023 руб. сріблом⁸.

У Бельцях в 40-60-х роках XIX ст. зафіксовано по одному такому мануфактурному підприємству, які видавали товару на 620 руб. сріблом. Це був один з найнижчих показників серед усіх бессарабських повітових майстерень (для порівняння: Хотин – 1 625 – 4 500 крб., Акерман – 5 000 крб. сріблом). В Липканах та Бричанах мануфактурні виробництва випускали воскових свічок та мила на 400 крб. на рік. На трьох свічкових заводах Сороцького пов. вироблялося продукції вартістю 1 180 крб.⁹

У Північній Бессарабії у зазначений період відкрилися дві майстерні з виготовлення цегли і черепиці – одна в Бельцях, друга – в Хотині, випускаючи на 407 крб. готової продукції за рік. Вартість цегли вже у 50-ті роки XIX ст. сягала 3-9 крб., а черепиці – по 6,5 крб. за тисячу штук. Відповідно потужнішим було бельцьке підприємство, яке випускало продукції на 370 крб., значно менше – хотинське, бо виробляло цегли і черепиці тільки на 37 крб. Але загалом великого розмаху це промислове виробництво не досягло через згадані вище чинники¹⁰.

Пріоритетною галуззю промисловості північних повітів у 20-50-ті роки XIX ст. стало борошномельне виробництво. Помітне зростання збору зернових, попит на які підвищувався на внутрішньому і зовнішньому ринках, створили базу для зростання випуску борошна і круп за допомогою млинів. Однак досить часто через недостатню їхню кількість помел проводився зазвичай у домашніх умовах на жорнах, що приводилися в дію ручним способом.

У переписах, проведених на північнобессарабських землях після їх приєднання до Російської імперії зазначалися різні типи млинів: ручні, кінні, млини-вітряки. Поширеними залишалися водяні млини, яких було по декілька у кожному населеному пункті краю. У 1812-1815 роках у Хотинському пов. їх налічувалося 525 (17,5% загальної кількості в Бессарабії), у 1817 р. – 325 (25,7%), 1850-х роках – 383 (47,2%). У Бельцькому (Ясьському) та Сороцькому вони становили відповідно 13,3% та 16,7%¹¹.

Окрім того, діяли млини, що приводилися в рух валами. В середньому в зазначений період у кожному повіті різними типами млинів перемелювалося на рік до 2 тис. чвертей (1 чверть=0,21 куб. м) зерна. Потужність примітивного обладнання дозволяла змолоти водяним млином за день 5 чвертей, вітряком – 3-3,5, кінним – 1,5¹².

У передреформений період на північнобессарабських землях налічувалося 1344 млинів (23,4%

загальнобессарабської кількості), з них: водяні млини – 627 (46,6%), вітряні – 526 (39,1%), кінні – 191 (14,3%). Останні залишалися у переважній меншості у Хотинському пов. – 35 (для порівняння: Акерманський – 236, Оргіївський – 440, Бельцький – 87, Сороцький – 69). Таке явище пояснювалося задовільним станом розвитку конярства у Північній Бессарабії, на відміну від південних та центральних бессарабських повітів.

Основними власниками млинів у північнобессарабських повітах були поміщики і царани (селяни). Приміром, у володінні поміщиків перебувало в 1817 р. 322 млини, або 25,5% загальнобессарабської кількості. Причому із них 184 – у Хотинському пов., Ясьському – 63, Сороцькому – 75. У користуванні царан було 146 різнотипних млинів (11,5%), резешів (дрібної шляхти) – 52 (4,1%), державних селян – 8 (0,6%). Нашадки молдавських бояр залишалися власниками 257 млинів (20,3%), духовенство та монастирі – 64 (5,0%)¹³.

Наведені дані свідчать, що борошномельне виробництво мало значну питому вагу у поміщицьких та селянських господарствах північнобессарабців. Окрім того, у регіоні поширеним залишалося контрактне (посесійне) користування царанами поміщицькими млинами. Це стосувалося в першу чергу Хотинського та Сороцького пов-в, тобто територій, сприятливих для заняття хліборобством.

З розвитком зернового господарства та його товарності млинарство Північної Бессарабії інтенсивно зросло у наступні десятиліття. Свідченням цього є те, що кількість млинів станом на 40-50-ті роки XIX ст. збільшилася у 2,3 рази у порівнянні з 1817 роком¹⁴. З початку 60-х років у краї появилися перші парові млини, власниками яких були переважно поміщики Крупенські (у селах Романківці, Ларга і Болбока) та Колпакчі (с.Недобоївці), купець Бернштейн (с.Санківці)¹⁵.

Порівняно помітними центрами борошномельної промисловості регіону стали села Тицкани та Клішківці Хотинського пов., в яких функціонували по 8-10 млинів¹⁶.

У дореформений період вагоме місце в економіці Північної Бессарабії займало винокуріння. Інтенсивний розвиток місцевого зернового господарства та вигідне для збуту продукції положення у порівнянні з іншими бессарабськими повітами сприяли швидкому розвитку цієї галузі. Вихідною сировинною базою для виготовлення спирту, різних видів горілки на винокурнях слугувало бессарабське та подільське жито, ячмінь, житне і кукурудзяне борошно.

Більше всього винокурень було у двох північних повітах – Хотинському та Сороцькому. У 20-х роках XIX ст. налічувалося 5 заводів-винокурень у Ясьському повіті та 22 – Хотинському (79% загальнобессарабської кількості винокурень). На цих заводах щорічно викурювалося 14 705 відер (1 відер=12,3 л) продукції на загальну суму 73 525 крб.

В цілому на підприємствах Північної Бессарабії працювало 148 працівників (по всій Бессарабії – 206)¹⁷.

Виробничий процес винокуріння перебував на низькому технічному рівні, де переважно застосовувалася ручна праця та кінська сила. На кожному заводі в середньому працювало від 2 до 15 робітників та по одному майстрові, які отримували 12-15 крб. на місяць¹⁸.

До середини XIX ст. кількість винокурних мануфактур та об'єм їхнього виробництва зросли. Так, якщо в 1828 р. в Хотинському пов. функціонувало 22 таких підприємства, де викурювалося 12 705 відер спиртово-горілкової продукції, а в Ясському (Бельцькому) на 5 винокурнях – 2 000 відер, то в 1846 р. в Хотинському пов. на 10 винокурнях вироблялося 91 510 відер, що в 7,2 рази більше за попередні роки. В той же період на 13 винокурнях Сороцького повіту об'єм виробництва становив 78 490 відер. Тут працювало 167 робітників, що було найвищим показником не тільки на північнобессарабських землях, а і по всій області (для порівняння: 1828 р. – Ясський (Бельцький) повіт – 25 осіб, Хотинський – 123; у 1846 р. – Хотинський – 104, Кишинівський – 25, Ізмаїльський – 8)¹⁹.

У 1848 р. в Ясському пов. на двох діючих винокурнях випускалося готової продукції на 5 600 крб., а об'єм виробництва 13 хотинських заводів складав 81 782 крб. Серед них порівняно потужними були винокурні в Яноуцах (Іванівцях), Тарасівцях, Зарожанах²⁰.

Зазначені факти доводять, що майже вся продукція бессарабських винокурних підприємств випускалася у першій половині XIX ст. в двох північних повітах – Хотинському і Сороцькому, куди легше було доставляти зерно з Подільської та Херсонської губерній.

У 50-60-ті роки XIX ст. у північних повітах Бессарабії функціонували 6 пивоварень із загальним об'ємом виробництва 17 857 відер пива на рік. Невеликі заводи в с.Коболині Сороцького та Чепонесах, Керстенцях, Секурянах, Гринештах, Новоселиці Хотинського пов. виготовляли протягом року від 2 200 до 8 657 відер продукції. Пивоварні повітових центрів краю у зазначений період щорічно виробляли до 6 тис. відер пива. Вся вироблена продукція збувалася в межах Бессарабії²¹.

У 50-60-ті роки XIX ст. набули дальшого розвитку гуральні – промислові підприємства (колишні винокурні). Вони існували у поміщицьких маєтках Недобоївців, Ставчан, Новоселиці, Сокирян та ін. Так, на кожній із 21 найбільших гуралень, що діяли у північних повітах, вироблялося до 350 тис. відер продукції. На гуральнях Хотинського і Сороцького повітів у передреформені роки було випущено половину всієї спиртово-горілкової продукції Бессарабії. Виготовлений товар споживався не тільки на місцевому ринку, але й

вивозився до Одеси, Херсонської губернії, за кордон²².

У передреформенний період кількість винокурень стабілізується. У 1863 р., наприклад, в Хотинському повіті із 13 підприємств діяло тільки 12, в Сороцькому – із 10 залишилося 7, які належали поміщикам. В Хотинському повіті власниками гуралень були: Главацький, Гордєєв, Димитрій, Добровольський, Калмуцький, Крупенський, Стурдза; Сороцькому – Дониц, Кантакузино, Катаржіу, Кассо²³.

На поміщицьких та купецьких підприємствах краю застосовувалася наймана праця місцевих та прибулих з інших російських губерній та Буковини селян, міщан, майстрів. Так, на винокурні поміщика в с.Ржавинці Хотинського пов. працювало 8 вільнонайманих царан, а в Секурянах на такій же винокурні – 10 різноробочих-міщан та майстер-австрієць. На заводі поміщика Катаржіу в с.Кобильне Сороцького повіту трудилися 12 російських різноробочих; а у поміщика Маразлі в с.Баласинешти Хотинського пов. – 16 селян з Подільської губ. та один майстер-росіянин²⁴.

Існували і поодинокі випадки, коли на винокурнях використовувалася праця залежних селян. Приміром, у с.Ломачинці Хотинського пов. в поміщика Комару працювало його 12 кріпосних селян²⁵. Проте наведений приклад, що є одним з винятків застосування на північнобессарабських землях підневільної праці, не заперечує наявності поширення вільнонайманої робочої сили на мануфактурних підприємствах краю у передреформені 50-60-ті роки XIX ст.

Незначного розвитку у північних повітах Бессарабії протягом дореформеного періоду набуло тютюновиробництво. Перші фабрики з обробки тютюну, що зафіксовані наприкінці 50-х років XIX ст. у Бельцях, нагадували дрібні мануфактури з 2-5 працівниками. Технічне оснащення підприємств мало досить низький рівень. Приготування тютюну велося вручну за допомогою різальних верстатів і невеликих жорен. Цигарки виготовлялися виключно вручну²⁶.

Недостатня сировинна база для розвитку цього напрямку промисловості стала передумовою її повільного зростання на початку 60-х років. Приміром, якщо у 1861 р. на чотирьох бельцьких мануфактурах виготовлялося тютюнової продукції на 5 745 руб. (0,5% загальнобессарабської суми виробництва), то в 1862-1863 роках на двох тютюнових фабриках Хотина і Бельць випускалося продукції в 1,5 рази менше²⁷.

Центрами шкіряного виробництва Північної Бессарабії протягом досліджуваного періоду були дрібні заводи з видублення шкір великої рогатої худоби у Хотинському та Сороцькому пов-х. В останньому з них у 50-60-ті роки XIX ст. спостерігалось прогресивне зростання кількості шкіряних мануфактурно-промислових підприємств. Зо-

крема, у 1852-1857 рр. їх налічувалося 18, 1861 р. – 26, 1865-1867 рр. – 49, що становило 33,8% всіх бессарабських заводів такого типу (у Хотинському пов. – 4). Найбільше їх було у Сороцькому пов., що пояснювалося значним розвитком тут тваринництва, побічною сировиною якого були шкіри. Загалом у вартісному виразі шкіряна галузь регіону виробляла готової продукції на загальну суму 5 600 крб. (по Бессарабії – 16 500 крб. на рік)²⁸.

Важливу роль в економічному житті краю відігравало цукроваріння. Значним промисловим підприємством цієї галузі у Північній Бессарабії був цукровий завод, заснований купцем і землевласником з Австрії Федором Рафаловичем, спочатку у Ставчанах (1861 р.), а у 1866 р. – у Зарожанах Хотинського пов. Останній був обладнаний австрійським устаткуванням та 15 паровими двигунами потужністю у 215 кінських сил. Слід зазначити, що це був єдиний у дореформений період цукровий завод на всю Бессарабію²⁹.

Цукросировина вирощувалася на власних цукрових плантаціях, що розкинулися за 15 верст від заводу на земельних угіддях навколишніх сіл (Ставчан, Долинян, Зарожан, Синжера, Керстенців). Зібраний буряк зберігався в кагатах і підвозився до цехів миття та подрібнення 10 тачками. Основною робочою силою заводу були вільнонаймані робітники з числа місцевих селян та приїжджих заробітчан з інших губерній. Цукрозаводчик Рафалович забезпечив підприємство кваліфікованими спеціалістами. У передреформений період тут працювали 130 майстрів-німців, які прибули з-за кордону, та близько 600 робітників³⁰. Виробництво цукру на Зарожанському заводі у 1867-1868 рр. сягало 16 тис. пудів. Відходи виробництва, зокрема жом, використовувалися для відгодівлі закуповуваної великої рогатої худоби, яка вигідно збувалася³¹.

Поряд з таким масштабним підприємством Північної Бессарабії, як Зарожанський цукровий завод, в регіоні діяли невеликі міні-заводи та фабрики, які часто були єдиними для всього краю. За обсягами випуску промислової продукції вони значно відставали від зазначених вище мануфактур, проте вдало доповнювали картини промислового розвитку краю, випускаючи необхідні вироби народного вжитку. Приміром, єдина серед північнобессарабських підприємств фабрика з виготовлення капелюхів у середині 30-х років XIX ст. була невеликим промисловим закладом, де обсяг виробництва у грошах становив 400 крб. Протягом наступних двох десятиліть виробництво скоротилося на ній майже у 6 разів: у 1852 р. – 300 крб.; 1857 р. – 60 крб., а у 60-ті роки XIX ст. – взагалі припинила своє існування³².

Водночас у Хотині існував міні-бричковий завод міщанина А.Люби. Перші письмові відомості про майстерню відносяться до 1864 р. Однак відомо, що це підприємство існувало і раніше. Воно складалося з двох відділень: ковальського з міха-

ми і кувадлами та теслярського. Всього тут було зайнято 4 майстри і 6 робітників³³.

При багатій сировинній базі деревообробна промисловість у Північній Бессарабії розвивалася слабо. У 40-х роках дореформеного періоду в регіоні налічувалося більше 4 600 десятин державного лісу (20,4% всього державного лісового масиву Бессарабії), понад 60 тисяч десятин належали поміщикам і монастирям (18,2%)³⁴. Слабкість деревообробної промисловості краю була наслідком вивозу переважної частини сировини та ввезення конкурентних дерев'яних виробів з інших губерній Російської та Австрійської імперій.

У певній мірі була розвинена промисловість будівельних матеріалів. У придністрянських селах видобувався будівельний камінь, чудової якості алебастр та гіпс. Майже на всій території Хотинського пов. вздовж Дністра, насиченій запасами алебастру, випалювався цей камінь селянами та найманими робітниками. Інколи місцеві поміщики віддавали на відкуп землю із покладами гіпсу. Проте його системна розробка була розгорнута тільки у пореформений період. У 1812-1867 роках на копальнях поблизу с. Дарабани Хотинського пов., де виявлено поклади цих корисних капаєлин, щорічно було зайнято до 30 осіб. Важкі умови праці та повна відсутність техніки безпеки ставали причинами частих летальних випадків для працівників.

Така ж доля спіткала і видобувників вапняку біля сіл Колінківці та Грозинці цього ж повіту, де траплялися постійні обвали копалень. Видобутий та випалений камінь здебільшого продавали на місці. За чверть алебастру виторговували 4 руб., а вапняку – 3 руб.³⁵.

Отже, розвиток (хоч і повільний) промислового виробництва північнобессарабських земель у дореформений період завершив тривалий перехід від домашнього ремісничого характеру виробництва до мануфактурного.

Після 1812 р. у північних повітах Бессарабії, як і в інших частинах області, виникають і розвиваються мануфактурні підприємства, на яких використовується наймана праця селян, міщан. На стадії становлення перебували миловарні та майстерні по виробництву воску, свічок, цегли. Однак обсяг продукції був невеликим через зазначені вище причини.

Помітне місце у промисловому розвитку регіону відігравало борошномельне виробництво, зростає кількість різнотипних млинів у поміщицьких та царанських господарствах. Значного розмаху набуло винокуріння та пивоваріння у Хотинському та Сороцькому повітах. Тут спостерігалось відносне збільшення виробництва шкіряної продукції та деградація тютюновиробництва. Відкриття цукрового заводу на Хотинщині у передреформенні роки суттєво вплинуло на розвиток господарства краю, сприяло зростанню об'єму продукції та виникненню буржуазних відносин.

¹ Гросул Я.С., Будақ І.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861гг.). – Кишинев: Картя малдовеняске, 1967. – 399 с.; Жуков В.И. Города Бессарабии. (1812-1861 гг.). – Кишинев: Картя молдовеняске, 1964. – 752 с.

² Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – 416 с.; Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Хотинщина: історичний нарис. – Чернівці: Молодий буковинець, 2002. – 464 с.

³ Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ). – Ф.2. Канцелярія Бессарабського губернатора; НАРМ. – Ф.5. Бессарабське обласне управління; НАРМ. – Ф. 151. Бессарабський губернський статистичний комітет.

⁴ Державний архів Одеської області. – Ф.3. Головний статистичний комітет Новоросійського краю.

⁵ Державний архів Чернівецької області. – Ф.40. Хотинський міський магістрат.

⁶ Записки Бессарабского областного статистического комитета. Т. I. / под ред. Егунова А.Н. / – Кишинев, 1864. – 302 с.; Зашук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. – СПб., 1862. – 262 с.; Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / под редакцией Халиппы И.Н. / Т. III. – Кишинев, Тип. Шлиомовича, 1907. – 582с.; Янсон Ю.Е. Исследование о хлебной торговле в Одесском районе. – СПб., 1870. – 233 с.

⁷ Записки Одесского общества истории и древностей. Т.6. – Одесса, Тип. Алексомати, 1867. – С.279, 283.

⁸ НАРМ. – Ф.5. Бессарабське обласне управління. – Оп.3. – Спр.621. – Арк.38.

⁹ Державний архів Одеської області. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.83. – Арк.9 (зв.)-10(зв.).

¹⁰ Богачик Т. Розвиток ремісничко-мануфактурного виробництва Північної Бессарабії в дореформенний період (1812-1868 рр.) // Матеріали II Міжнародного наукового семінару “Кайндлівські читання”, 28-29 травня 2005р. – Чернівці: Прут, 2005. – С.78.

¹¹ Записки Одесского общества истории и древностей. – С.279; Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / под редакцией Халиппы И.Н. / Т. III. – Кишинев, Тип. Шлиомовича, 1907. – С.230; Янсон Ю.Е. Исследование о хлебной торговле в Одесском районе. – С.228.

¹² НАРМ. – Ф. 151. Бессарабський губернський статистичний комітет. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.15; Оп.1. – Спр.8. – Арк.46.

¹³ Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии / под редакцией Халиппы И.Н. / Т. III. – Кишинев, Тип. Шлиомовича, 1907. – С.8-230.

¹⁴ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.2591. – Арк. 879, 931.

¹⁵ Янсон Ю.Е. Исследование о хлебной торговле в Одесском районе. – С.228; Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.146.

¹⁶ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.6977. – Арк. 96, 107.

¹⁷ Там само. – Спр.7372. – Арк.10.

¹⁸ Там само. – Спр.5371. – Арк. 71; Спр.5936. – Арк.14.

¹⁹ Там само. – Спр.1199. – Арк.66; Спр.4879. – Арк. 377-411.

²⁰ Державний архів Одеської області. – Ф.3. – Оп.1. – Спр.83. – Арк. 9(зв.)-10.

²¹ НАРМ. – Ф.2. – Оп.1. – Спр.5936. – Арк.16.

²² Записки Бессарабского областного статистического комитета. Т. I. / под ред. Егунова А.Н. / – Кишинев, 1864. – С.288.

²³ НАРМ. – Ф.2. – Спр.7372. – Арк.51-82.

²⁴ Там само. – Спр.4879. – Арк.296; Спр.5686. – Арк. 61, 69, 131.

²⁵ Там само. – Спр.5686. – Арк.140.

²⁶ Там само. – Спр.5371. – Арк.10.

²⁷ Зашук А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Бессарабская область. – СПб., 1862. – С.339.

²⁸ Бессарабские областные ведомости. – 1867. – №29. – С.3.

²⁹ Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи (1881-1882 гг.) / сост. инженером-технологом Толпыгиным М.А. – Киев, 1883. – С.139.

³⁰ Там само.

³¹ Буковина: історичний нарис. – Чернівці: Зелена Буковина, 1998. – С.146.

³² НАРМ. – Ф.2. – Спр.2139. – Арк. 9 (зв.); Гросул Я.С., Будақ І.Г. Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861гг.). – Кишинев: Картя малдовеняске, 1967. – С.295-297.

³³ Жуков В.И. Города Бессарабии. (1812-1861 гг.). – Кишинев: Картя молдовеняске, 1964. – С.127.

³⁴ Записки Бессарабского областного статистического комитета. – С.190-233.

³⁵ Державний архів Чернівецької області. – Ф.40. – Оп.1. – Спр.339. – Арк.1-4; Добржанський О., Макар Ю., Масан О. Хотинщина: історичний нарис. – С.195, 279.

Summary

Tamara Bohachyk (Chernivtsi)

Industrial Development of North Bessarabiya in Prereform Period (1812-1868)

The article gives the analysis of the industrial development of north Bessarabiya in prereform period (1812-1868) on the basis of rare sources.

УДК: 94(477.85) „19/20”

**Юлія Федоряк
(Чернівці)**

ІДЕЯ АВТОНОМІЇ В ПОЛІТИЧНИХ ПРОГРАМАХ РУСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ТА НАРОДНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті йдеться про формування ідеї автономії Галичини, Буковини та Закарпаття в складі Австро-Угорської імперії в політичних програмах Русько-української радикальної партії і народно-демократичної партії Галичини, які діяли в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: Русько-українська радикальна партія, Народно-демократична партія, ідея автономії, політична програма, Галичина, Буковина, Закарпаття, Австро-Угорська імперія.